

॥ २० ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नैलकंठीयेभारतभाबदीयेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७३ ॥ वज्रशब्दोक्तं विवेकदर्शयति स्थूलसूक्ष्मदेहयोर्विधर्मप्रदर्शनेन द्विविधोहीत्यादिना परस्परमिति सत्त्वादिगुणजं सूक्ष्मं लिङ्गं तद्रहितस्य न स्थूलं शरीरमस्ति न चैतद्विना तेषां उपलंभस्थानमस्तीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ शीतोष्णोक्तं फणित्ते वायुर्वातः तेषां साम्ये स्वास्थ्यं वैषम्ये व्याधिर्भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ उष्णेनेति शीतोष्णयोरन्यतराधिक्यजं दोषमितरवर्धकं नौषधादिनापनयेदित्यर्थः सत्वमिति आत्मगुणाः लिङ्गधर्माः ॥ ४ ॥ साम्यं सुप्तिप्रलययोः विधानं उपायः ॥ ५ ॥ हर्षशोकयोः सत्वरजःकार्ययोः परस्परबाधकत्वमुक्तं तमस्तयोर्बाधकं ताभ्यां बाध्यते चेत्याह कश्चिदिति दुःखकालेऽप्यतोऽंतं सुखं स्वत्वाप्यापीव व्यामुह्यति न तु तदेव विवेकेन तितिक्षते एवं सुखकालेऽप्यतीतं पुत्रमरणादिदुःखं स्वत्वासिद्धमपि सुखं

इदं धर्म्यं रहस्यं वैशक्रेणोक्तं महर्षिषु ॥ ऋषिभिश्च मम प्रोक्तं तन्निबोधजनाधिप ॥ २० ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि आश्वमेधिके पर्वणि कृष्णधर्मसंवादे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७३ ॥ वासुदेव उवाच द्विविधो जायते व्याधिः शरीरो मानसस्तथा ॥ परस्परं तयोर्जन्मनिर्द्वन्द्वं नोपपद्यते ॥ १ ॥ शरीरे जायते व्याधिः शरीरः स निगद्यते ॥ मानसे जायते व्याधिर्मानसस्तु निगद्यते ॥ २ ॥ शीतोष्णौ चैव वायुश्च गुणाराजनशरीरजाः ॥ तेषां गुणानां साम्यं चेत्तदा दुःस्वस्थलक्षणं ॥ ३ ॥ उष्णेन बाध्यते शीतं शीतेनोष्णं च बाध्यते ॥ सत्वरजस्तमश्चेति त्रय आत्मगुणाः स्मृताः ॥ ४ ॥ तेषां गुणानां साम्यं चेत्तदा दुःस्वस्थलक्षणं ॥ तेषामन्यतमोत्सेके विधानमुपदिश्यते ॥ ५ ॥ हर्षेण बाध्यते शोको हर्षः शोकेन बाध्यते ॥ कश्चिद्दुःखवर्त्तमानः सुखस्य स्मर्तुमिच्छति ॥ कश्चित्सुखवर्त्तमानो दुःखस्य स्मर्तुमिच्छति ॥ ६ ॥ सत्वं न दुःखी दुःखस्य न सुखी सुसुखस्य च ॥ स्मर्तुमिच्छसि कौंतेय किमन्यद्दुःखविभ्रमात् ॥ ७ ॥ अथवा ते स्वभावोऽयं न पार्थिवकृष्यसे ॥ दृष्ट्वा सभागतां कृष्णामेकवस्त्रां रजस्वलां ॥ मिषतां पाण्डवेयानां न तस्य स्मर्तुमिच्छसि ॥ ८ ॥ प्रव्राजन् च नगरादजिनैश्च विवासनं ॥ महारण्यनिवासश्च न तस्य स्मर्तुमिच्छसि ॥ ९ ॥ जटासुरात्परिक्लेशश्चित्रसेनेन चाहवः ॥ सैधवाच्च परिक्लेशो न तस्य स्मर्तुमिच्छसि ॥ १० ॥ पुनरज्ञात चर्यायां कीचकेन पदावधः ॥ याज्ञसेन्यास्तथापार्थन तस्य स्मर्तुमिच्छसि ॥ ११ ॥ यच्च ते द्रोणभीष्माभ्यां युद्धमासीदरिदम ॥ मनसैकेन योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपस्थितं ॥ १२ ॥ तस्मादभ्युपगंतव्यं युद्धाय भरतर्षभ ॥ परमव्यक्तरूपस्य पारंयुक्त्या स्वकर्मभिः ॥ १३ ॥

नाशयतीति भावः ॥ ६ ॥ स इति त्वंतु उक्तविधिविधिव्याधिर्हीनः न सुखं दुःखं वा स्मर्तुमिच्छसि नेच्छेरित्यर्थः किंतु दुःखविभ्रमात् यत् अन्यत् अकाममशोकं ब्रह्मतदेव स्मर्तुमनुसंधातुमिच्छसि इच्छेरित्यर्थः ॥ ७ ॥ अथ केति अयं दुःखित्वादिः तत्स्वभावस्यापितवशो कोन युक्तोतीतत्वाद्दुःखस्येति भावः ॥ ८ ॥ ११ ॥ १० ॥ ११ ॥ मनसा हंकारेण ॥ १२ ॥ अभ्युपगंतव्यं अभिमुखी भवितव्यं अव्यक्तरूपस्य मायाभात्रस्य मनसः परंपरं ब्रह्म युक्त्या योगेन कर्मभिश्च शोधकैः प्राप्नुहीति शेषः मनोनाशेन निःशोको भविष्यतीत्यर्थः ॥ १३ ॥